

Р Е Ц Е Н З И Я

от проф. д-р Пламен Митев, СУ „Св. Климент Охридски”,

член на научното жури по процедурата за публична защита

на докторската теза на Нина Христова Христова, редовен докторант по професионално направление 2. 2. *История и археология* в катедра „*История*” при Правно-историческия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски”

(съгласно заповед на ректора на ЮЗУ № 525 от 01. 03. 2021 г.)

на тема „Руските посланици в Османската империя (1700–1739). Информационно-разузнавателни мрежи и механизми на влияние.”

Темата на докторската теза на Нина Христова е нова за българската историография и въпреки че в рускоезичната книжнина отделни въпроси са добре изследвани, по нея все още липсва едно обобщаващо, съобразено с най-новите постижения на съвременната балканистична историопис и модерно написано академично проучване за дейността на руските посланици в Османската империя през първата половина на XVIII в. Предпоставка за приносното разработване на избраната проблематика е и възможността за достъп на специалистите до огромен масив от вече публикуван архивен документален материал по темата. В този смисъл, решението на Нина Христова и на нейния научен ръководител доц. д-р Снежана Димитрова да се насочат към осветляване на информационно-разузнавателната активност на дипломатическите представители на Петербург пред Високата порта в периода 1700 – 1739 г. е похвално.

Целите, които си поставя докторантката са ясно и обосновано формулирани. В увода на дисертацията подробно е уточнена специфичната терминология, използвана от авторката. Пространно е аргументиран и хронологическият обхват на изследването, но доводите за избора на 1739 г. като горна граница се нуждаят от повече категоричност.

Докторската теза е в обем от 243 стр. и се състои от увод, четири добре балансирани като обем глави, заключение, библиография на използваните извори и научна литература, и шест приложения. Основното изложение е подчинено на проблемно-хронологическия подход, което позволява не само по-детайлно да се проследи приемствеността в действията на руските посланици в Константинопол, но и да се открият евентуалните промени в геополитическите интереси на Петербург и в използваните от руската дипломация средства и методи за тяхното успешно постигане.

Нина Христова е издирила и проучила значителен по обем публикуван изворов материал, при анализирането на който убедително е демонстрирала възможностите си за самостоятелна изследователска работа. Авторовият почерк на Н. Христова се отличава с прецизност и критичност, с уменията да се обобщава и да се използват различни (интердисциплинарни) подходи при извличане и оценка на документалната информация. Сред приносите в рецензията ще открием включването в научно обръщение и анализирането на множество конкретни факти, осветляващи използваните от руските посланици явни и агентурни канали за набиране на актуални разузнавателни сведения за Османската империя. Уточнена е ролята в това отношение на отделни представители на местното православно духовенство, на пътуващи балкански търговци, чужди дипломати и висши държавни чиновници. Проследява се и взаимното (вторично) влияние, което руските посланици и тяхната

агентура оказват чрез своята дейност върху процесите на промяна в политическия и духовния живот на тогавашното руско общество.

Като удачен пример за свършеното от докторантката ще посоча втора глава от дисертацията, в която се разкрива дейността на Пьотър Андреевич Толстой. Използвайки достъпните документални податки, Нина Христова предлага пространен коментар на задачите, които Петър Велики поставя на своя дипломатически представител в Истанбул, след което подробно и аналитично са показани неговата ежедневна работа по изпълнение на възложените му задължения. Специално внимание е отделено на атмосферата, в която попада граф Толстой след пристигането си в османската столица, на трудностите, които трябва да преодолява докато спечели уважението на висшите султански сановници, на умелите му ходове за привличане на йерусалимския патриарх Доситей и на неговия племенник Спилиот като свои информатори, на способността му да изгражда доверителни връзки с влиятелни личности от задкулисието на имперската администрация.

Подобен подход е използван и при изясняване на постигнатото в разкриване на външнополитическите планове и в изучаването на стопанския и военен потенциал на Османската империя от наследниците на граф Пьотър Толстой – Пьотър Шафиров, Михаил Шереметев, Алексей Дашков, Иван Неплюев и Алексей Вешняков. Приноси са наблюденията и изводите, които докторантката прави в III глава на дисертацията си и за шифровата система и куриерските канали, използвани от руската дипломация, както и за характера, обхвата и механизмите на функциониране на изгражданите от посланиците на Петербург в Османската империя нови агентурни мрежи. Сред безспорните достойнства на труда на Нина Христова ще открия и направеното в IV глава на докторската теза относно различните механизми, практикувани от

руските дипломати за разширяване и утвърждаване на влиянието си в Османската империя и особено при анализа на мотивите на съответните агенти да приемат сътрудничеството с Петербург. Поощрение заслужават усилията на авторката да „разкодира“ културологичните предпоставки, подтикващи висши архиереи на Цариградската патриаршия, представители на влиятелните фанариотски фамилии и на заможните и преуспяващи местни търговци, доброволно да съдействат на руската дипломация. Много точно са доловени и отразени и специфичните за Балканите измерения на отношенията „ние и другите“, „приятел–враг“, „християни–мюсюлмани“, „европейско–ориенталско“.

В научните си дирения по избраната проблематика Нина Христова е трябвало да преодолява различни предизвикателства – затруднен достъп до руските архивни масиви, огромното количество съвременна научна книжнина в областта на балканистиката и османистиката, оскъдният характер на специализираните проучвания за историята на тайните служби на големите европейски държави през XVIII в. и др. Към така изброените предизвикателства ще добавя и специфичният понятиен апарат, който авторката използва в дисертацията си. Както беше вече отбелязано, на този проблем е отделено специално място в увода, а в някои от последващите параграфи на изложението са направени и допълнителни уточнения. Въпреки това, не приемам за подходящ възприетия от Нина Христова подход в специфичната за темата терминология да се влага съвременното смислово значение на понятия като „разузнаване“, „агент“, „агентура“, „тайни операции“, „поддривна дейност“ и др.п. Ако искаме да бъдем по-коректни в реконструкцията на интересуващите ни събития и процеси, би трябвало според мен, да се опитваме да се доближим максимално до начина на мислене, изразяване и писане на хората от съответната историческа епоха, предпазвайки се по този начин от привнасянето или

търсенето на съвременни смисли в миналото, което изследваме. Изграждането на професионални разузнавателни структури в Русия начева едва при управлението на Александър I и Николай I, и разграничаването между „чисто дипломатическото“ и „шпионското“ в дейността на руските дипломати от първата половина на XVIII в. е трудно защитимо начинание. Нещо повече. Документалните свидетелства от епохата показват, че при липсата на специализирани разузнавателни институции всеки посланик е принуден от обстоятелствата да влиза в ролята едновременно на дипломат и разузнавач. Затова и считам, че целенасоченото разделяне, описание и преекспониране на т.нар. „разузнавателна страна“ от дипломатическата професия чрез понятия, взаимствани от практиката и в смисловите значения на днешните разузнавателни служби, би създадо твърде „въобразена“ представа за дейността на руските дипломати от началото на XVIII в. Трябва ли например всеки явен източник на информация, използван от посланиците на Петербург в Константинопол, да се определя като „агентурен“, а официалните (протоколни) контакти с различните висши имперски чиновници да се окачествяват винаги като агентурни разработки или като успешна разузнавателна дейност?

В порядъка на препоръки ще отбележа и очакването ми в първа глава на дисертацията да се направи един по-обстояен и задълбочен преглед на руските геополитически интереси в района на Северното причерноморие и Европейския югоизток, включително и как тези интереси се променят при управлението на Петър Велики и неговите наследници. Липсва ми и общата картина за регионалните и континентални аспекти на все по-интензивно развиващите се през периода 1700–1739 г. руско-турски отношения. Във втори параграф на първа глава би било добре да се направи и един общ, „групов“ портрет на руските посланици в Цариград. Във втора, трета и четвърта глава са допуснати отделни повторения

(особено в някои от теоретичните разсъждения за информационно-разузнавателните аспекти в дейността на руските посланици).

В изложението, най-вероятно неволно, се прокарва тезата за успеваемостта и непогрешимостта на руската дипломация/разузнаване, докато отделеното за Османската империя и за потенциалните съперници на Петербург (Швеция, Полша, Франция, кримските татари и др.) внимание е пренебрежително малко. Несъгласия будят и някои твърдения като това, че „историята на Русия след смъртта на Петър I до идването на власт на Екатерина II е относително подценявана” от старата и от съвременната руска историография (с. 28) или пък, че Високата порта не води вече войни с европейските държави в началото на XVIII в. (с. 60). Към групата на разните „технически” неточности и пропуски могат да се добавят някои езикови (печатни и стилови) грешки, неподходящото заглавие на приложение № 3, необходимостта от привеждане на част от бележките в научния апарат и записите в списъка на използваните извори и литература в съответствие с изискванията на утвърдения за страната ни БДС. Не виждам смисъл в обособяването в библиографията и на раздел „Архивни материали”, в който са отбелязани само имената на три архива (един български и два руски), без да се даде информация кои по-точно фондове и архивни единици са използвани.

Независимо от споменатите по-горе препоръки и бележки, считам, че представеният дисертационен труд отговаря на изискванията на ЗРАСРБ и на Правилниците за неговото приложение, и убедено ще гласувам с „ДА” за присъждане на Нина Христова на образователната и научна степен „доктор”.

проф. д-р Пламен Митев

София, 3. 04. 2021 г.